
Gerraren bukaeran bakerik ez, abagune berria baizik

*Bakegintza eta Herrigintza gerra garaian eta
Bergarako bake itunean (1839)*

*

J O S E B A A G I R R E A Z K U E N A G A

*

denborarik gabeko munduan bizi gara, guk geuk sortzen dugulako zer den iragana eta orainaldia, guk geuk asmatzen dugulako nola sailkatu denbora, zer den zaharra eta berri, datak ezarriz. Zaharrak berri esaldia, denbora ezaren adierazpen zehatza dugu eta horregatik 1839koa edo 1876koa berri egiten zaigu geure bizitzako egunean.

Bakegintza ez dugu ez gaurko arazoa eta etorkizunean ere izango da, bizitza bera gerra delako. Hala ere, aspaldiko partez, aukera ederra sortu zaigu, baikortasunez eta ilusioz beteriko garaia zabaldu, herrigintzari, lan sozialari ekiteko eta azkenean, politikagintzaren arte nobleari lehen mailako ohorea eransteke. Badakigu ondo jakin, politikagintza gerraren jarraipena dugula, baina berbaz egina, «parlatzen» parlamentuan, Batzarretan eta abar. Horrela gertatu zen Bizkaiko Batzar Nagusietako eraketan, adibidez, XVI. mendean. Ganboatar eta Oinaztarren arteko gerra Batzar Nagusiaren eraketan islatu zen eta aurretik Batzar nagusien erabakien bidez sortzen ari zen administrazio publikoko boterea kudeatu.

▮ Joseba Agirreazkuenaga EHU Un Egungo Historian

Baina politika hutsa ez da politikari profesionalen egintza, gizarte zibilean dihardugunok politikariei geure nortasuna eta indarra erakustekotan ere bagara. Berriz ere politika nagusiaz mintzatzeko gustua eta gogoia bizten da eta horra arriskurik nabarmenena. Politika txikia, egunerokoa, dugu eraginkorra.

XIX. mendean zehar, aldaketa sozial edo politikoaren alde borrokatzen zutenek, talde txiki eta ustez azkarraren eraginez boterea hartu eta aski zela uste zuten gizartean arau zuzenak indarrean ezartzeko (Blanqui), gizarte zibilaren gabezia nabarmena zelako. XX. mendean ere horrelako usterik ez da falta izan, baina pentsakera horretatik mota desberdinetako faxismora ibilbide laburra dago. Politikagintza eta herrigintzaren esparruak ahalik eta gehien zabaldu beharra dago egunerokotasunean txertaturik.

Münsterren sinatutako Westfaliako bakearen 350. urteurrena izan zen iaz, 30 urteko gerra zabala European zehar bizi ondoren. Bitartekaritza garrantzitsua burutu zuen Veneziako errepublika txikiko ordezkariak, antzerkigintza egokia antolatuz. Holandak bere askatasuna lortu zuen Espainiako erresuma-inperiotik. Lurralde desberdinetako soberania motak bereizi ziren. Pertsona bakoitzak bere sinesmen propioak edukitzeko askatasuna, erlijio eta kontzientzi askatasuna lortu ere, inkisizioaren egiak lurralde batzuetara mugaturik jarraitu zuelarik, hego Euskal Herrian XIX. mendean lehen guda karlista arte alegia. Europa tolerantearen lehen oinarri sendoa izan zen Westfalia. Europa berriaren egitasmoa kristautasun unibertsaleko erakundetzearen ideia-ondokoa dugu. Erresuma unibertsal kristauaren utopiaren ostean, European tokian tokiko botereak gorpuztu ziren eta erregearen soberania mugatzen saiatu ziren parlamentuen edo ordezkartzako bilzarren bidez.

Gure herrian erlijio askatasuna, hau da, sinesmen askatasunaren zabalkundea, oraintsu arte ez da bene-benetan zabaldu eta onartua izan. Gezurrean katigaturik zirenek ez zuten Herririk merezi eta beraz bidezkotzat jotzen zen auzokoaren hilketa. Egia, benetako bat eta bakarra baino ez zen eta Herria garbi-garbi, korrektoena baino

ez zen. Delako ikuspegia, mezua oraindik erroturik dago eta ez da onartzen definizioz Herria politikoki eratzen denean aniztasuna dela nagusi, hiritar indibidualen izaeran gordetzen dugulako askatasuna, gauza batzuetarako komuntasunezko elkarte komuna sortzen dugula, eta horrela mota askotako erakundeetan dugu geure burua giharturik. Beste abiapuntu historikoa zera da, Estatu-nazioaren proiektu berri-berria XIX. mendean errotu zela, ikuspegi nazional bakarra politikagintzarako eta bizimodurako erantsiz indibiduoaren nortasunari. Independentziaren egarria gizabanako askoren erlijio berria izan daiteke eta bidezkoa da. Menditarren tradiziokoak eta kostaldekook geure buruaren jabe izateko zaletasun porrokatua omen dugu. Baina sinesmen hau galdu gabe, elkarren artean zerbait antolatzen hasiz gero, sinesmen partikularren aniztasuna onartu beharrean gaude, jakinik harremanak mugatu egiten gaituela. Batzar Nagusietako buruzagi eta ideologoek printzipioa zen partaidetzako soberania, hau da, erregeak berea zuela baina herrialdeetako Batzar Nagusiek ere beste horrenbeste. Sistema konstituzional politikoan aniztasun hori ez zen onartua izan eta, beraz, parlamentu nazional bakarrari eransten zitzaion botere guztia, lehenago erregearena zena. Estatu-nazio federaletan (Suitza, Ameriketako Estatu Batuak eta abar), bitarteko botereak tokian tokiko herri xehearen eta goi mailako Estatu-nazio nagusiaren artean onartzen ziren. Hego Euskal Herrian, XIX. mendean zehar Diputazioen boterea horrela asmatu eta sortua izan zen, bitarteko botere gisa. Eta lortu ere lortu zuten, gorabehera askoren ostean. Honetan datza XIX. mendeko euskal berezitasun politikoaren muina.

Gatazka politikoaren harian

Geurean XIX eta XX. mendeetan zehar hainbat gerra eta bake prozesu ezagutu ditugu. XIX. mendean zehar gerra ugari bizi izan zen euskal lurraldean. Baina XX. mende erdiko gerren parean, gudak armaden artean antolatzen ziren eta beraz populazio zibilak ez zuen beharbada

sarritan bizi zuzen-zuzenean, bidenabar baizik. Hala ere, edozein armadak herritik igarotzerakoan, herriko udalean janaria eta jantzia eskatzen zuen, herriko agintariak bat-batean ezin zuten ordaindu, maileguz dirua eskatu behar eta ostean mailegua ordaintzeko zerga bereziak ezartzen ziren herritarren gainean. Bestalde, hirian sartzen zirenean, sakeoa ohikoa zen, aberasbide bihurtzen zelako soldaduentzat, soldatapeko zirenentzat soldata bihurtzen zen. Horrela zorpetu ziren hainbat euskal herri eta lur zilegien salmentari ekin behar XIX. mendean zehar, gerren ondoriozko zorrak kitatzeko.

Azkenik aipa dezagun fenomeno berri eta berezi legez, 1808ko Napoleonen aurkako gerratean gerrila nabarmendu zela Euskal Herrian eta Espainiako erresumako beste lurraldeetan, hau da, gerra egiteko modu berezia, inprobisatua, aurrez aurre jo beharrean alboz eta atzetik erasoak eginez armada handiari. XIX. mendean, beraz, gerra desprofesionalizatzen hasi zen eta sarritan, bizimodu mugatuegi gertatzen zen abagunetan, aukera ederra zen gerra eginez profesionalizatzeko.

Gerraren ondoren bake giroa ezarri ohi da. Baina bakeak eta bakeak daude noski. Gerraren bukaera garaipen militarrez bukatzen denean, borrokan elkar muturka egon diren bando bietako batek irabazten du eta irabazlearen bake estua eratu ohi da. XIX. mendeko gerrateak gehiengotan horrela bukatu ziren: Napoleonen armada garaitua izan zen 1814an Erresuma Batuko armadaren eta tokian tokiko gerrilarien ahaleginez, eta Napoleonen Espainiako erresuma erreformatuan partaide izan ziren euskaldun argi eta liberal ugarik Frantziara joan behar izan zuten. Gogoratu Mariano Luis Urquijo bilbotarra edo Juan Antonio Zamakola dimarra. Azken honek liburu garrantzitsua bezain berritzailea idatzi eta argitaratu zuen Frantzian 1818an, *Historia de las naciones bascas*¹, alderdi bietako euskal herritarrek bere diskurtsoaren zutabe zirela. Beste batzuk aldiz poztu egin ziren Napoleonen hondamendiaz, Abandoko Ullibarri euskaltzalea edo Bizenta Mogel idazlea adibidez. Gogotsu inkisizioaren eta tradizionalismo irmoaren alde sendo ekitea eskatu zioten bertsoz Es-

painiako errege sartu berriari, Fernando VII.ari. Hara 1814an argitaraturiko bertsoak²:

Katigu zengozala/erreinuz kanpotik/lan nekia zabal
zan/España guztitik./Jarri zadiz, Fernando,/osaben aulki-
jan/bakia izan daigun/inguru guztijan.

Inok Elexien kontra/ezer esaten dau?/Ez eijozu
parkatu/barriketa zital au./Garbirik jaon daizun/zure erli-
jinoia/irme sendatu eizu/Inkisizinoia.

Fedearen aldeko ejerzitoak («Ejércitos de la Fe») 1821etik eta 1936 arte eten barik ekinean egon dira geurean. Fede katoliko irmoaren aldekoak ziren eta benetako sinesmena ez zen negoziatzen. XIX. mendean zehar, bertsoz, herri mailan propaganda politikoa zabaltzen zen, herri soilak ulertzeko eran adierazia. Behin eta berriro ondoko galderak laburtzen zuen sakon sakoneko kezka, gaur eguneko dirudiena:

Zergatik egon ohi dira euskaldunak bizi ezinik eta arazoetan?:

(...) Zergaitik deritxazu
ainbeste neke lan
euskaldunen artean
beti artu joan?
«Gordetearren zintzoro
Jaunaren fedea,
geure lege garbiak,
geure euskerea (...)

«Antxinako euskaldunen alabantzak»³ izeneko poemaren erantzun paradigmaticoa XIX. mende hasierakoa da. XIX. mendean zehar eta XX. mende honetan, gezurra badirudi ere, oraindik orain bizirik dirau geure Herrian. Gerra ugari XIX eta XX. mendeetan (1833, 1872, 1936), gerra zabala bizteko saiakera gehiago. Azken urteotakoa, ETAk bultzatu nahi izan duena, hasieran faxismoak ezarri zuen gerra giroaren aurka eta azken hogeitau urteotan beste-lako estrategia batzuen pean, ez dirudi hain gerra hedatua izatea lortu duenik, saiatu bai saiatu dira, baina sufrimendu gehiegi eragin du eta ez da amaitu, erakunde armatuak, birmoldatu gabeko enpresa legez, jarraitzen duela-

ko, oraingoan urtebetez bortxazko ekintzarik egin ez arren.

Edozein gerra edo gatazkaren interpretazio ideologikoa egitea errazegia gertatzen zaigu. Politikari profesionalak sinpletasunezko mezuan dihardute, laburduran, pentsamendu laburraren artistak direlako. Ikerketan ari gare-nok bestelakoetan saiatzeko premia dugu. Errealitatearen ezagutza zehatza eta absolutua lortu ezinezkoa da geure etsipenerako eta zorionerako. Eta edozein negoziazioan honelako abiapuntua onartzea ezinbestekoa deritzot.

XIX. mende hasieran Napoleonek, askatasunaren protektorea zen heinean, Baionan Espainiarako konstituzio berria prestatu zuenean, Euskal Herriko buruzagiek be-reizkuntza forala sartzea lortu zuten (J.A. Yandiola Bizkaitik, Montehermoso markesa Arabatik, J.M. Lardizabal Gi-puzkoatik eta abar). Diskurtso fueristaren hasieran gaude. Liberalismoaren doktrina politikora egokiturik, foru siste-ma konstituzio berezi gisa azaltzen zuten, hego Euskal Herria Espainiaren konstituzio politiko berriaren baitan erakundetzeko. Baina gerora, Cadizkoaren ostean Espai-nian eta iraultzaren garaitik Frantzian alegia, diskurtso zentralizatzailea nagusitu zen eta Euskal Herrian ere bere oinarri finkoak izan zituen liberalismo honek.

Epe luzeko ikuspegia

Azken bi mendeotako ikuspegi zabala, epe luzekoa, aurretiaz ezagutzea premiazko deritzot, gerora 1839ko abagunean sortu zena hobeto aztertzeko eta ulertzeko.

1. 1833ko gerra karlista berez 1821ean hasi zen eta amaieraren lehen urratsa Bergaran errepresentatu zen 1839an. Gipuzkoa eta Bizkaiko batailoiek onartu zuten Bergarako ituna, arabar eta nafarrek arbuiatu. Bitartekari lanetan garaiko botere nagusia, Erresuma Batua, Lord Palmenston lehen ministroa eta Lord Hay haren ordezkaria Euskal Herrian. Foru hitza lehen artikuluan aipatu baino ez, ondokoak militarren arteko arazoek konponketarako, graduak, dirua eta abar. Baina aski izan zen Espainiako

parlamentuan eztabaida sortzeko eta foruak berriz ere indarrean ezartzeko, Espainiako parlamentua interpretatzaile bihurtu zelarik. Iraganean Espainiako Erregea eta bere kontseilariak ziren interpretazioan adituak. Baina azken batean, emaitzari begiratuz gero, zera dugu, diskurtso fuerista Herri baten politika nortasunaren adierazle bihurtu zela eta Batzar Nagusi errepresentatiboak indarrean ezarri zirela. Nafarroan Erresuma zena probintzia soil bihurtu zuten baina laster arin foru nortasuneko probintzia zela aldarrikatu ere bai. Kontua da, bakegintza horren ondorioz diskurtso ideologiko berritua eraikitzeko gaitasuna eta erakundeak sortu zirela eta gu gaur egun horren ondorio gara. Karlista batzuek, besteak beste errege legitimoaz eta Jainkoaz negoziatzea nahi zuten. Eta benetan pentsaturik, benetako Jainkoaz negoziazioa egitea zaila da, sakralitatea eta edozein manifestazio sakralizatu negoziatu ezinezkoa baita.

2. 1872ko gerra desberdina izan zen, Estatu karlista *de facto* euskal lurraldean sortu ere bai, baina gerra militarki galtzeko zorian zegoenean karlistek ez zuten onartu inolako negoziatorik, errege karlistak berriz ere ez zuelako nahi. Hobe denak atzerrira eta Hegoameriketara, adibidez Uruguay aldera, bertan militar mertzenario modura bizimodua irabaztera. Militarren diskurtsoa nagusi eta bestelakoek jai. Eta Canovasek aukera ez zuen galdu diskurtso fuerista erabat deslegitimatzeko, Batzar Nagusiak debekatu. Horregatik ez zuen aitzakiarik gero kontzertu ekonomikoen dinamika onartzeko. Garaiko fuerista irmoentzat «migaja» edo kondarra baino ez zen «kontzertu» edo itun ekonomikoa. Ehun urte beranduago eskubide historiko bihurtu zaiguna, autogobernuaren oinarri, borondate politikoaren poderioz.

3. 1939an, azkenik, karlistak irabazle atera ziren. Eta bestelakoak erbestera, Herritik at. J.A. Agirre, M. Irujo eta beste gazte batzuek euskal herritarren artean autogobernuaren borroka demokraziaren baloreekin lotu eta diskurtso berria asmatu zuten. Comunion Tradicionalista Vasca delakoa 1936an herriaren zati nabarmena zen, hauteskundeetan 24 diputatutik 5 lortu zituen, 9 EAJK, 7 Frente Popularrak eta hiru bestelako eskubiak. Karlista-tradizio-

nalistak, 1876. urteaz geroztik, altxamendu armatua presatzen ari ziren. Azkenean arrakastaz lortu ere bai. Eta iparraldean diputatu zen Ybarnegaray eta *Eskualduna* kazetaren iritzian, Molaren euskaldunak ziren benetako eta jatorrizko euskaldunak eta ez Agirreren aldekoak. 1939an karlistek beren bakea, bere demokrazia organikoa eta espiritu nazionala ezarri zuten, armez eta indarrez. Baina bake hori, armez lorturikoa eta oinarri zibila izan arren, deslegitimaturik gelditzen da 10 edo 40 urteren buruan. Karlistak pixkanaka baztertuak gelditu ziren eta bestelako frankismoaren doktrina inposatu zen.

4. 1977an politikagintzarako aukera zabaldu zen. Bartzuen mezua hala ere: hemen ez da aldatu ezer. Zalantzarik ez da faltatu hala ere. Baina hogeit hamar urteren buruan esan genezake hemen asko aldatu dela eta ez direla alferrikakoak izan hogeit hamar urte hauek. Ohiko hiru asanblea errepresentatibo, bi parlamentu eta udaletan ordezkariak zuzenak eta ezagunak. Estatutu politikoa eta Foru hobekuntza delakoa. Berez euskal kutsuko estatu administratiboak eta politikoak eraiki dira, soberania mugatua dutelarik, Espainiak eta Europako estatu guztiek bezalaxe. Arlo batzuetan, hala ere, soberania gehiago behar lukete, Europako bestelako estatuarekin parekatzeko. Dena dela, Euskal Herriak nortasun politikoa erakusteko ahalmena du, euskal parlamentua erakunde berria dugularik. Euskal Herriaren batasunari buruz, oinarri konfederatua egin beharko da eta zenbait arlotan lortu da, kultur erakunde bi botere publiko guztiek onartuak baitaude: Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia, euskal nazio erakundeak alegia. Sinbologiarik dagokionez, euskal bandera, Osasuna futbol taldeko zaletuen artean ikusten duguna izan beharko du agian, ikurrina gehi gorria. Ikurrinaren aurretik, mendebaleko hiru herrialdeena soilik gorria zen «Irurac bat» izenarekin. Badaude geure artean ere jakobinoak eta legitimize osoz Asanblea edo Parlamentu bat, Herri bat, Gobernu bat, hizkuntza bat aldarrikatzen dutenak. Baina geure Herriaren iragana eta egoera gogoan izanik bestelako aukerak agian bidezkoagoak dira, etorkizuneko alternatibak lantzeko unean.

5. XX. mendea euskal naziogintzaren mendea izan da. Euskal Herriko lurralde gehienek eta bertako biztanleek hainbat arlotan ohiko estatu egitura propioa dute. Hurrengo mendean geure oraingo estatu egoeran sakontzeko aukera izan dezakegu eta autogobernuaren fruitu emanakorrak jendearen borondatea irabaziko du. Zeren gehien-goak ez baitatoz berez, irabazi egiten baitira. Baina delako erakunde eta soberaniak ezertarako ez dute baliorik izango, gai ez bagara gizartegintzan sakontzen. Horra gure beste erronka.

Ƨarlismoaren sorrera eta lehen gerra: 1821-1833

1821ean fedearen aldeko armadak konstituzio espainiar liberal zentralistaren aurka hasi zuen gerra, mendi mutilez egindako gerra. Markinan J.A. Mogelek idatzi bide zituen argitaraturiko bertsoek argi adierazten digute egoera:

Euskaldun garbi sendo
prestu ta nobliak
gorde gaura ditubez
asabeen legiak
mutilak horretarako
armetara dira.
Zarrak bere nahi leuke
gaztiak balira.
Agur bada betiko
liberal arruak
agur lairon ta dama
agonijakuak
Cadiztik urten eta
bihurtu bertara,
zuben hazur ustelok
an obitutera.
Españolen izenik
ez jake emoten
bandera okerretan
diranei sartuten.

Oneek iges eginik
amaren mendetik
kendu bitez betiko
begijen aurretik.

Bilbo eta Bizkaian *El buen vizcaíno*-k izenpeturik 1821ean erruz zabaldu zen panfletoa zuzen-zuzenean konstituzio liberalaren aurka zihoan eta Bizkaiko ohiko konstituzioa kontrajartzen zuen, tradizionalismoan finkaturiko fuerismoa indartuz:

Y si los actuales Ministros tubiesen la audacia de querer someterlos a la fuerza aún podréis decir que en vuestro arbitrio queda segregaros del resto de vuestra Nación, quedar independientes o ponerlos bajo la protección del augusto soberano de la Francia.

Independentziaren ideia behin eta berriz errepikatu-ko da Espainian liberalismo demokratikoak agintea hartzen duen bakoitzean: adibidez 1869an edo 1931n.

Gipuzkoan ere zabaldu ziren panfletoak eta hauetan arazo konkretuak planteatzen ziren: kontsumozko produktuen garestitzea aduanen aldaketaren ostean, papel seilatua erabiltzeko obligazioa, presio fiskala gora, lege berrien inposaketa, soldaduskara joan beharra. Irabazi baino gehiago galdu egin da; beraz populazioaren kabuz gelditzen da independente bihurtzea edo Frantziaren babesgoan geratzea.

1823an, berriz, Frantziako armada sartu zen, baina oraingoan, kontrairaultzaren izenean Fernando erregearen botere absolutua bermatzeko 1820an proklamatu zen espainiar konstituzio politiko liberalaren erakundetzea deuseztuz.

Aipatu dugun fedearen armadak, berriz, atzerritarren laguntzaz, absolutismoa eta ohiko foru sistema indarrean ezarri zuen. Aurrerantzean liberal kutsukoek herrialdeko Batzar Nagusian ordezkartzarik ezin izango zuten hartu, debekaturik baitzuten eta beste asko bere herritik desterratuak izan ziren. 1823ko urteaz geroztik euskal herrialdeen Diputazioek erakunde politiko administratibo legez garapen handia egin zuten, herrialdeetako gobernu legez

indartu ziren eta absolutismoaren ildotik fuerismoa ere indartu zen. Benetako absolutistek herrialdeetako Batzar Nagusiak mesfidantzaz hartzen zituzten, herri erreprezentazioaren bidez erregearen aginte nagusiaren muga zirelako.

Baina giro horretan fuerismo politikoa ageriko da nabarmen 1826an jadanik Bilbon, Erresuma Batuak Bilbon zuen kontsulak idatzi zuenaren arabera:

The population of these provinces in regard to public feeling, may, I think, be divided into three classes, namely the Royalists, the Fueristas (or those that hold out for their Privileges) & the Liberals. The two former may certainly be considered as two links of the same chain in as far as may relate to a decided opposition to the third; these are beyond a doubt much more numerous; but the Liberals are mostly men of property and superior education. (John Clark, 9.I-1826)⁴

Beraz, liberalez eta absolutistez gain, fueristak, ildo tradizional erregezalekoak ageri ziren, eta aldarea eta tronuaren parean fueroak ere ageri ziren. Bestalde 1823tik 1833 arteko garaia, 1820an liberalen aurka hasi zen gerraren jarraipentzat hartzen zuten erregezaleek. Diputazio bakoitzak herriz herri indar armatuak antolatu zituen, urtero ariketak eginez, armak erosiz eta liberalen aurkako borrokarako prestatuz. Horrela, 1833an gerra irekia berriz biztu zenean, aurrekoaren ildotik kokatu beharra daukagu.

Sarritan han eta hemen idatzi eta aipatu ohi da 1833an bat-batean eta berez euskaldunak altxatu egin zirela eta Zumalakarregiren gidaritzapean garaipenaren bidean zihoazela⁵. Baina une honetan esan dezakegu, garaian garaiko dokumentu zehatzak erabiliz, altxamendua ez zela berezkoa izan, aurretik prestatua baizik. Eta 1821ean gerrilari buru zena liberalen kontra, berriz ere 1833an altxamenduaren buru ageri zen, Fernando Zabala 1833. urtean Bizkaiko Diputatu nagusia, alegia.

Luzea dugu karlismoari buruzko bibliografia. Era guztietako interpretazioak asmatu dira, adar askotako fenomeno bihurtu baitzen abagune berezian. Gure herriaren gaur egungo historiazko paradigma bihurtu zaigu karlis-

moa eta talde bakoitzak bere erara interpretatzeko eskubi-dea hartu du.

Europar ikuspegi zabaletik abiatuz, karlismoa kontrairaultzaren ereduaren baitan kokatzen da. Iraultza liberal frantsesaren aurka Frantziako mendebaldean antolatutako Vendéeko altxamenduaren antz handia du, eta gerra garaian Gipuzkoako buruzagi liberala zen Zabala aristokratak jadanik 1836an aipatu zuen delako parekotasuna⁶. Baina bestalde, herri berezian indartu zen Euskal Herrian karlismoa, berto-bertoko berezko adierazpidea balitz bezala. Ezin dugu ahaztu Kataluniako mendietan, Aragoiko zonaldeetan eta Valentzian ere izan zuela oinarri sozial ongi errotua. Dena dela, Euskal Herriko azpiegiturak ematen zion karlismoari gerra egiteko adinako indarra, eta guztientzat ezaguna zen euskal lurraldeetan berezko ohiko erakundetze politiko administratiboa garatu zela azken mendeotan. Eta, aldi berean, naziogintza berriaren garaian, 1830-1848an Polonian independentziaren aldeko borroka biztu ziren. Baina horrelakorik ez zen ageri karlistadan, azken batean, Madrilen boterea irabaztea baitzen helburua. Dena dela, 1838an Bizkaiko Diputazio probintzialeko agiri publikoan zera idatzi zen: gerra gehiago luzatuz gero, beharbada nazionalitatearen gerran bihurtzeko arriskua zegoela, gehienbat euskal lurraldera mugaturik zegoelako⁷.

Bestalde A. Txahok *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques (1830-1835)* liburuan idatzi zuen interpretazio berritzaileak bestelako giltza kategoriko aitzindariz aztertzen zuen gerra, Zumalakarregi eta bere mutilak euskal nazioaren argitan kokatzen zituelako. Gerrak iraun ahala, foru sistemaren iraupenak rol estrategikoa jokatu zuen ondoren aipatuko dugunez bakegintzako plan guztietan.

Dena den, karlismoaren garapenean ezin ahaztu maxinada zaharretan ageri zen handikien aurkako populua-ren kultura nabarmen azaldu zela. Ekintza ugari herriko jauntxoek aurka zuzenduak zeuden eta horrela liberal kutsukoek errotak, burdinolak eta jauregiak eraso eta erre egin zituzten, Zornotzan Ibarako auzoan gertatu zen beza-

laxe Barroeta Aldamarren ondasunen aurka⁸. Bertsoek ere sarritan erakusten digute garaian garaiko giro soziala. Irakurri besterik ez dago nagusia eta morroiaren arteko elkarriketa:

Pagu hori zenduten
ondo merezia
jendetxeak dik Praixku
kulpa guzia
estimatu beharrean
maixatarrak nausia
zerontzat nahi zenduten
gure baserria
Jende haundi-mandia
ezin ikusia
eta inbidia
horra zuen beltza ta
zuen txuria.⁹

Euskal gizartean zeuden aldeak eta mailak argi eta garbi erakusten ditu. Handi-mandiak alde batetik, jendetxea bestetik eta tartean baserritarrak, jabledunak eta maizterrak. Hirietan, merkatariak eta artisauak, jornalariak han eta hemen genituelarik. Arazo ugari beraz, ohiko euskal egitura sozioekonomikoen kinka larria, aldaketa, jendearen bizimodua beherantz, lanik eza, aukera gutxi, iraultza industrialaren eredia aurkitu ezinik. Esan genezake, ohiko euskal zibilizazioak bere goia jo zuela eta XVIII. mendean geroztik eredu berria asmatu ezinik zebilela. Beraz, soluziobideak aurkitzea ez zen erraza baina, bestalde, gerraren giroan arazo guztiak sakondu ez ezik, erdi desagerturik ageri ziren, bestelakoak garrantzitsuagoak bihurtu zirelarik, hain zuzen ere detonante gisa jokatu zuen faktorea, Espainiako erregetzaren jabea.

Faktore politikoa azalekoa da zalantza barik eta gerra zibilak ez du iraupen luzerik, aurkariak indarrean orekatu ez baldin badaude eta kontuan izanik karlismoak bere armada berria eraiki behar izan zuela. Horrek erakusten du lurralde bat eta ez edonolakoa, aberatsa eta ondasunezkoa, harturik eduki behar zela, gerraren iraupenari eusteko.

1833ko gerraren lehen egunak eta bilakaera

Absolutistak agintean egon arren, Karlos, Fernando VII.a Espainiako erregearen anaiaren inguruan, absolutisten arteko gogorrenak eta antiliberalenak bildu ziren. Aurreko urteetako errealista edo erregezale garbiak, aurrerantzean karlista izenez ezagun egingo ziren. 1832an jadanik antolaturik zeuden eta Espainiako erresumetan han hemenka ekintzak antolatzen ari ziren. Bestalde, Portugalen ere gerra bizturik zegoen migelista eta liberalen artean. Bilbon Ronda kalean txoko batean afaritarako eta abar biltzen zen erregezaleen talde konspiratzailea. Eta Bizkaian errege armadarik ez zegoenez gero, paisano armatuen erakundea kontrolatzeari ekin zioten. Talde hauek izan ziren altxatu zirenak Bilbon eta Bilbotik saiatu ziren Karlosen alde errebolta zabaltzen 1833ko urriaren 3aren ondoren¹⁰. Bilbo berehala bere esku izan zuten. Batzar Nagusietan izendaturiko legezko Diputazioa kendu eta beste bat indarrez jarri zuten. P.P. Uhagon Diputatu nagusiaren atzetik ibili ziren harrapatu arte. Beste Diputatu nagusia aldiz, F. Zabala, erreboltaren buru bihurtu zen. Karlismoaren aldeko Diputazio berria izendatu ondoren gerraren legean, Bizkaitar armatuak izeneko taldeak bidali zituzten Santanderrera, Burgosera eta Gipuzkoara bereziki. Bizkaiko paisano armatuen erakundeak egin zituen lehen hilabetean Karlosen aldeko ekintzak. Gipuzkoan aldiz ez zen ageri mugimendu nabarmenik. Bizkaitarrak abiatu ziren Deba aldeko herriak hartzera eta gero Tolosara, baina bertan jadanik Donostian zegoen armadak aurre egin zien¹¹. Une horretan hainbat bizkaitarrak etxerako bidea hartu zuen. Borrokaldira zuzenean abiatzeko gogorik ez zuten agertu eta desertzioak eurrez ageri ziren. Bestalde, talde armatuetako partaideek egunean bost errealeko jornala irabazten zuten eta kobratu ezean, ez zeuden prest aurrera giteko.

Nafarroan armada espainiarrak berehala kontrolatu zuen altxamendua, buruzagia fusilatu eta kitto. Araban berriz badaezpadako egoera sortu zen. Alde batetik armatuak, tokian tokiko miliziak, Bizkaian bezalaxe urriaren 7an altxatu ziren Verastegiren buruzagitzapean. Gasteiz

hartu baina ez zuten legezko Diputazioa kendu. Agintea bien artean banatu zuten.

Gauzak honela, azaroan armada espainiarra Gasteiz eta Bilbora sartu zen, eragozpen handirik gabe, eta altxamenduan buru-belarri sarturik zeuden buruzagiak Oñati eta Etxarrirantz abiatu ziren. Abenduan guztiek Zumalakarregi, azaroan Iruñetik alde egitea lortu zuelarik, onartu zuten buruzagi nagusitzat. Hala ere bazirudien guztia amaiturik zegoela, baina handik urtebetera Zumalakarregik armada karlista berria, bateratua lortu zuen eta euskal lurraldea, hiri nagusiak izan ezik, bere kontrolpean ezarri.

Madriren aldaketa politikoak burutu ziren. Lehendabizi Espainiak liberalen aldeko nazioarteko aliantza sinatu zuen, Erresuma Batua, Frantzia eta Portugalekin batera. Bestalde, estatutu berezia askatasun batzuk bermatzeko. Baina gerrak aurrera jarraitzen zuenez bake proposamenak eta asmoak sortuz joan ziren. Berez, Espainian gerra zibil bat ez ezik bi zeuden indarrean. Espainiako erakundetze berria eztabaidan, liberalen eremuan borroka, batetik, liberal jakobinoen eta, bestetik, ohiko probintzien boterea bermatu nahi zuten liberalen artean baitzegoen. Baina azkenik karlista eta liberalen artekoa gertatu zen nagusi.

Gerraren bilakaeran lau aldi hauek bereiz genitzake:

1. Lehen uneko altxamendua: 1833ko urritik 1833ko abendura. Arrakasta lortu zuen Bilbon eta Gasteizen.

2. 1833ko abendutik 1835ko ekainera, Zumalakarregiren heriotza arte: Etxarri Aranazen bildu, Zumalakarregik buruzagitza hartu eta mendi mutilen ekintzen bidez, gerrilari teknikaz, armada konbentzionala eratu eta Euskal Herria bere kontrolpean ezarri. Nazioartean, karlistak indar beligeranteak bihurtu ziren (Elioten ituna adibide garbia).

3. 1835etik 1837ko urrira: Madrilera abiatu zen *expedición real* delakoaren porrota eta Euskal Herrira itzulera. Karlismoak ezin du militarri irabazi eta Euskal Herria da kontrolpean duen eremu bakarra (hiri nagusiak salbu). Nazioartean, karlismoaren porrot militarra onartzen hasten da.

4. 1837tik 1839ko abuztura: karlisten barruan zatiketak, Euskal Herriko populazioak gerraren zama jasan ezin izugarritzko zergak eskatzen baitziren. Azkenik, Berga-

rako itunaren bidez, karlismoaren zatiketa eta Karlos Erregeak atzerrira alde egin behar du.

Bake proposamenak¹²

Hamar urte lehenago erregezale amorratuak zirenak, 1833an, gerraren alde bietan aurkitzen ziren. Bazirudien erraza izango zela bien arteko konponketa, erregegaien ezkontzaz eta abar. Zumalakarregi alde batean eta Quesada bestean, baina ez zuten itunik lortu.

1835ean Espainiako Gobernuan txosten zehatza zegoen aztergai: *Guerra de Navarra y Provincias Vascongadas y de los medios de pacificarlas*. Indar militarrez ezin zela irabazi konturatu ziren eta beraz negoziazio bidea ireki: «evitar que la Guerra se hiciese nacional en las Provincias del Norte a pretexto de la defensa de los fueros y franquicias de que disfrutaban». Bestalde, nazioarteko aliatuen laguntza eskatu beharko ote zen? Baina posible ote zen erdibiderik? Horixe Espainiako gobernuburuen kezka.

Erresuma Batuko agintariek Europa inguruan ez zuten gerra zabalik nahi, eta bestetik absolutisten agintaripeko erresumak Europan gehiengoa izateak kezkatzen zien. Bestalde, bake proposamenetan aritzeak aukera ematen zien Espainiako barne arazoetan sartzeko eta beraz abantailak lortzeko. Gerra nolabait biguntzeko, gizatiarrago bihurtzeko hitzarmena bultzatu zuten eta horrek Zumalakarregi eta bere armadari Europaren aurrean estatus ofiziala onartzen zion. Berehala konturatu ziren Euskal Herrian soziologikoki karlisten aldekoek berebiziko indarra aurkitu zutela. Euskal Herriko eskubidezko erakundetze publikoa eta pribatua berezia zen, ohiko foruen arabera arauturik zeuden. Helburua garbia zen: karlisten aldeko bloke irmoa nolabait zatikatu eta erregezale porrokatuak isolatu. Horretarako ohiko foruen onespena bermatu eta horrela lortu Euskal Herrian Karlosen aldekoak eremu liberalera erakartzea.

Baionan, gerratik at alde egin zuten Euskal Herriko jauntxo nagusiak zeuden. Liberalen aldekoak ziren baina baita ere liberal erradikalen beldur zirenak. Liberal hauek

proposatuko zuten foru sistemaren jarraipena konstituzio liberalaren baitan. Gerraren hastapenean foruen arazoa ez bazen ia apenas aipatua izan zergati zuzen gisa, Karlos erregetzara bultzatzea helburu nagusia baitzen, ezin ahaztu ohiko foruen ondoriozko erakundetze politikoa zalan-tzan eta eztabaidan jarria zegoela absolutista moderatuen aldetik eta liberalen aldetik zertan esanik ere ez. 1820an erakutsi zuten Espainiar konstituzioak ez zuela zirrikiturik uzten tokian tokiko erdi mailako botere politikorik antolatzeko. Beraz foruen jarraipena absolutismoaren jarraipe-nari itsatsirik ikusi zuten askok eta askok 1833an eta fue-rista halabeharrez erregezaletzat hartua zegoen.

Frantziako atzerri arazoen ministroak Madrilgo enba-xadoreari idatzi zionez, argi eta garbi zuen erabili behar zen estrategia bakeratze prozesuan:

Tout ce que tendra, d'ailleurs, à isoler le Prétendant à faire croire que l'intérêt de sa cause n'étant pas le mobile principal du soulèvement des Basques et des Navarrais sera d'une bonne politique pour le gouvernement de la Reine. (10.VIII-1835)

Bazirudien Karlos pretendientearen inguruan, euskal partidua deiturikoa iritzi desberdinak adierazten ari zela. Horra bada aukera eta Gobernuia saiatu zen karlisten zatiketean. Baina liberal negoziatzaileen aurrean honako hau exijitzen zuten karlismotik aldentzeko:

1. Que se diga por escrito y confidencialmente que nunca ha sido el ánimo del gobierno de S.M. abolir el Régimen foral de las provincias exentas.
2. Que se realice el indicado depósito para que garantice la subsistencia e independencia individual de los jefes rebeldes y demás personas que cooperen al plan de pacificación. (27.IV-1836)

Honela idatzi zion Espainiako kontsulak Baionan, Espainiako kanpo arazoetako ministroari. Baina Gobernuarentzat bigarreanean oztoporik ez bazegoen, lehendabizikoa ezinezkotzat jo zuen. Bitartean iraultza liberala sakondu egin zen Madrilén, liberal progresistek gobernuia hartu eta konstituzio berria 1837an idatzi eta onartua izan zen.

Muñagorrik hurrengo urtean bakea eta fueroak izeneko bandera altxatu zuen eta bere bertso papera honela hasten zen:

Pakea ta fueroak
da gure bandera,
gure anai maiteak
atozte onera,
Nafarrak, alabesak,
giputz, bizkaitarrak,
atozte guregana
gazte eta zarrak.

Pakea ta Fueroak izeneko bertsoetan Euskal Herriaren herri kontzeptua argi eta garbi ageri da. Badirudi bertsook Iturriaga apaiz liberal eta euskaltzaleak idatziak izan zirela. Bertan aipatzen da «defenditu dezagun/fueroen herria».

Muñagorrik espainiar armadaren dirulaguntza jaso zuen. Bere egitekoa, aipatu dugun estrategiaren barnean kokatzen zuten. Beraz, helburua karlisten artean zatiketa sortzea izan zen baina ez zuen lortu horrelakorik. Bere taldekoak ez ziren gai izan armada propioa antolatzeko. Porrotaren ostean, eta ezinaren ezinean, etsipena nagusitu zen karlisten artean eta joera desberdinen arteko tirabirak nabarmendu ziren. Marotok, bere nagusitza sendotzeko, Karlos erregegaiaren errege izateko eskubidea printzipio guztien gainetik ezartzen zuten erregezale porrokatuak, printzipio horretan finkatu barik negoziazioetan sartzerik onartzen ez zutenak, fusilatu egin zituen. Ondoren gerraren amaiera militarren arteko konponketan finkatu nahi zuen, karlista armadakoak etorkizunean estatuko armadan sartzerik izan zezaten. Baina arazo politikoak ere horixe zirauen, foru arazoan fosilizaturik. Horrela, Bizkaiko Diputazio probintzialak, liberalen aldekoak batetik, eta Erresuma Batuko Lord Hay ordezkariak, Palmestonen iritziari jarraituz, bestetik, foruen iraupena eskatzen zuten, erdibide gisa. Atzerriko eragin hau seguruenik bitartekari-tza lanetan premiazkoa izan zen¹³.

Azkenik Oñatin akordiora iritsi ziren. Lehen artikuluan foruen iraupena errekomentatuko zuela adierazi zuen Esparterok, eta nahikoa zen hori batailoi bizkaitar

eta gipuzkoar batzuk bakera biltzeko. Azkenik, nola edo hala foru arazoa, politikoa beraz, Bergarako itunean ageri egin zen. Ondoko artikulua militarren arteko konponketak ziren.

Araba eta Nafarroako batailoiek, berriz, ez zuten onartu Bergarako ituna, baina lerro militarrek defenditzea ezinezkoa egin zitzairen eta azkenik guztiek atzerrira jo zuten. 1840an, Aragoi eta Katalunia aldean Cabreraren aurkako ekintzen bidez, gerra bukatu egin zen.

Forua bihurtu zen hitz magikoa eta hori itunean aipatzea lortu zuten. Azkenik, militarren arteko itunak bere fruitua izan zuen eta Forua hitza Bergarako itunean dago. Esparteroren konpromisoa, foruei buruzko eztabaida publikoa Gobernuan eta parlamentuan sortzea izan zen.

1839 inguruan militarren agindua ez zen osoa. Gobernuak dago proposamenak egiteko, parlamentu nazionala, Espainiakoa alegia, erabakiak hartzeko. Foruen arazoa Bergaran aipaturik gelditzen zen militarren arteko akordio batean. Karlistak ez ziren garaituak izan, baizik eta aukera zuten Espainiako armadan jarraitzeko. Espainiako parlamentua erabakigune bihurtuko zen aurrerantzean.

Bilakaera ideologikoan aipatu behar gerra garaian sakon-sakoneko aldaketa gertatu zela. 1834an, *Observaciones sobre la necesidad de examinar el régimen administrativo de las Provincias Vascongadas para fallar acierto en esta materia* izenpetu gabeko liburuxka argitaratu zen Madrilén, Espainiako konstituzio liberalaren eta ohiko euskal foruen ondoriozko erakundetze publikoaren arteko bateratzea posible zela frogatzeko. Blas de Lopez abokatu arabarrak, F. Otazu eta I. Ortes de Velascoren laguntzaz idatzi zuela dirudi¹⁴. Eta berez Estatutu liberalaren agindupean foruak espreski ez ziren deusestu, Castaños militarrek gerra giroan indargabetu arren. Ondoren 1837an, Espainiako konstituzio politiko berriaren ondorioz, erabat desagerturik gelditu ziren eta Espainiako probintzia arruntak bihurtu ziren euskal lurraldeak.

Gerra giroan, beraz, foruen aldekoak eta kontrakoak alde bakoitzean nabarmen azaltzen hasi ziren eta iraupea luzatu ahala, arazo giltzarria bihurtu zen.

Foruak esaten dugunean zer ulertzen zen eta dugu? Erakundetze publikoa adierazten zuen, Batzar Nagusiak zirela erakundetze publiko berezkoaren oinarri finkoa. Bestetik, foruak familiako eskubide pribatuaren eremuko hainbat atal betetzen zituen. Beraz, XIX. mendean foruak eremu berrian indartzen ziren, administrazio publikoaren eremuan. Lege zaharrear erregea zegoen tokian nazioa kokatzen zen. Nazioa izango da berritzaileen ikur berria. Errege armadaren orde armada nazionala, errege aginteen orde aginte nazionala, eta abar. Kontestu honetan zer egin eta nola txertatu ohiko foru erakundetze publikoaren botereak? Espainiako aginte nazionala, baterakoia zen. Suitzan edo Ameriketako Estatu Batuetan federala zen, tokian tokiko botereak aintzakotzat hartuz. Karlismoak errepresentatu zuen erresistentzia naziogintza liberal berriari, Espainiako naziogintzari. Baina bestalde erresistentzia horretan, arlo batzuetan liberal fueristak ere bat zetozen. Giro honetan aukerak sortuko ziren gerra giroan eta gerra ostean.

Bost joeratan banatu ahal ditugu aukera politiko ideologiko nagusiak:

1. Foru politikoak Espainiako konstituzio politikoa-
ren parez pare jartzen zituztenak: liberal moderatuak eta fueristak.
2. Foru administratibo ekonomikoak soilik, konstitu-
zio espainiarraren ondorioz: liberal progresistak.
3. Konstituzio espainiarra soil-soilik aplikatu: liberal
progresistak.
4. Karlisten erregetza eta foru politikoak: fuerista kar-
listak.
5. Karlisten erregetza absolutua, erregea nagusi era-
bat. Karlista soil-soilak, legitimista porrokatuak.

Bergarako itunaren ostekoa

Gobernuan liberal moderatuak zeuden, baina gehien-
goa parlamentuan liberal progresistena zen. 1839ko abuz-
tuaren 31n sinatu bazen akordioa Bergaran, irailaren 11n

gobernuak lege proposamena bidali zuen parlamentura: «Proyecto de ley confirmando los fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra». Lehenengo artikulua zera adierazten zuen: «Se confirman los fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra». Euskal Herriko ordezkarien artean ez zen ageri ideia komunik: honela, Gipuzkoa eta Nafarroakoek aduanak aldatu eta ohiko zenbait hauteskunde lege egokitu nahi zituzten. Bizkaia eta Arabakoek, aldiz, foruen jarraipena osotasunean defenditzen zuten. Diputazio probintzialen artean, Conferencias delakoetan oinarritzko akordiora iritsi ziren foruen moldaketa konstituzionala egiterako unean.

Bestalde, parlamentari progresistek Madrilen ez zuten onartzen gobernuaren proposamena eta azkenean legea eranskin batez onartua izan zen: «sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía». Aurrerantzean eranskin honek zeresan ugari emango zuen. Sabino Arnanen interpretazioan, lege zaharreko foruak erabat deseginik gelditzen ziren eta beraz jatorrizko independentzia galdurik. Horregatik EAJren helburua izan zen lege hori indargabetzea eta lortu ere bai 1978. urtean.

Baina garaian garaiko liberalek eta fueristek festa handiak antolatu zituzten legea onartua izan zenean, foruak berriz ere ordenamendu juridikoan indarrean sartzen zirelako eta legeak ohiko erakundetze forala bermatzen zuelako. Egia esan, gerraren bukaeran, bazirudien jatorrian Karlos erregearen eskubideen aldekoa izan zena foruen aldeko gerra bihurtu zela. Ondoren, Bizkaia, Gipuzkoa eta Araban Batzar Nagusiak indarrean ezarri ziren eta Foru Diputazioak aukeratu ziren, foru administrazio publikoa garatu zelarik. Nafarroan aldiz, Diputazio probintzialak jarraitu zuen eta erresuma izatetik probintzia, berezia administrazio publikoaren zenbait arlotan, izatera igaro zen. Ondoko urteetan, batzuk foru egituren zentzu politikoa defenditzen saiatu ziren eta gobernu zentraletik murrizten. Tirabira horretan, neofuerismo politikoa sortu eta sendotu zen. Dena dela, aipatzekoa da 1841eko urriko errebolta handiki ezaguna, fueristek burutua, Espartero-ren kontra, Maria Cristinaren alde eta foru oso-osoak lor-

tzeko asmoz. Baina jendea ez zegoen prest berriz armetara joateko. Porrota izan zuen eta Esparterok abagunea aprobetxatu zuen foru sisteman aldaketa sakonak inposatzeko, hala nola aduanak kostaldera mugitzea, Batzar Nagusiak desagitea eta Espainian ohiko ziren Diputazio probintzialak indarrean jartzea.

Neofuerismoaren eragile sutsua Pedro de Egaña izan zen. Berak 1844an idatzi zuenez,

Ahí no debe haber carlistas ni liberales, moderados ni exaltados, sino Fueristas o lo que es lo mismo, buenos y leales Vascongados. Cuando un pueblo está amenazado de perder su nacionalidad, es mal ciudadano el que predica la división, o la fomenta, o la consiente. (10.VII-1844)

1844. urteaz geroztik, administrazio publikoaren arloan autogobernua arlo batzuetan sakondu egin zen eta lege zaharrekoa baino autonomoagoa bihurtu zen. Estatu-nazio berria ere, lehen aldiz, bizitza osoa nazionala, hau da, Estatuaren kontrolpekoa bihurtzen saiatu zen. Giro horretan Diputazioek ere logika berean indartzeko eta garatzeko gaitasuna frogatu zuten eta 1876ra heltzerakoan, autogobernu politikoaren esperientzia sakona garatu zen euskal lurraldeetan, sarritan legitimitate juridikoa mugatua izan arren. Esan dezakegu Estatu-nazio espainiarra ez zela finkatu euskal lurraldeetan. Bere ordeztan, Diputazioak estatu antzekoak bihurtu ziren herrialde bakoitzean, beste nazio batzuetan Estatuak hartzen zituen egitekoak bereak bihurtuz. Aduanak kostaldean ezarri ondoren, euskal liberal progresista eta moderatuen artean berriz kontsentsu zabala sortu zen, ideologia fueristaren inguruan. Diputazioek Espainiaren gerra kolonialetan Espainiaren alde borrokatzeko soldaduak bidali zituzten Marokora edo Kubara. Espainolitatea ez zen ukatzen, anticastellanismoa landu arren. Beraz esan dezakegu, Estatu espainiar berriak nazionalizazio murrizta garatu zuela Euskal Herrian. Soziazio politikoa Diputazioen bidez egin zen. Eta erresistentzia hori bereizgarria bihurtuko da aurrerantzean. Euskal abertzaletasun komuna indartuz joan zen, hiru probintzietan bereziki, baina 1864an Nafarroako Diputa-

zioko buruak (N. Zabalza) eta Arabako buruzagi politikoa zenak (R. Ortiz de Zarate) «Laurac bat» programa landu eta garatzeko proposamena egin zuten, abertzaletasun politiko berriaren oinarriak ezarriz, baina jarraipenik gabe. Berriz ere 1870ean karlistek mendira jo zuten gerra bizteko asmoz.

1876ko gerra amaieran, bigarren karlistadaren garaian, armada liberalak irabazi egin zuen. Karlos VII.ak ez zuen onartu negoziazorik, errege izateko bere printzipioa ez zelako negoziatzen. Canovasek abagunea aprobetxatu zuen foruetan egitear zegoen azken moldaketa egiteko eta legez behintzat mugatzeko. Baina konturatu zen hiru probintzietan ez zegoela Estatu-nazio espainolik. Beraz, estatusa negoziatu behar zen nolabait, dirua biltzeko eta administrazio publikoak jarrai zezan. Horrela onartu egin zuen hitzarmena burutzea, hau da, hiru probintziak Espainiako kontzertu ekonomikoan sartzeko era berezia izatea. Horri esker Diputazio probintziales berriro bere kabuz administrazio publiko probintzialaren egituraketa sendoa lortu zuten. Diputazioen indarraren seinale zen. Baina herri mailako kontzientzian, ikur guztiak galdurik, 1876an, frustrazio kolektibo nabarmena, euskal zibilizazioaren gainbehera betiko izango zela uste zen. Legez, legearen arabera, ez zegoen ez forurik ez Batzar Nagusirik, praktikan «kontzertu ekonomikoak» baliabide handiak eman arren. Anticastellanismoa antiespainolismo bihurtuko zen eta independentziaren oihuak entzuten hasi ziren Bilbon. Espainiar estatu liberalekiko karlismoaren erresistentzia kutsu eta jarrerak euskal abertzaletasunaren forma hartuko du, printzipio tradizionalisten defentsa hobeto bermatzeko. Ortiz de Zarate arabarrak jadanik 1869an proposatu zuen delako estrategia.

Gerra bukaera gizartean

Hainbat karlista atzerrira joan ziren eta gero Ameriketarantz. Esan genezake garai horretan emigrazio mugimendu zabal-zabala hasi zela Ameriketako lurretan zorian

gehiago aurkitzeko esperantzaz. Han aukerak zeuden, Euskal Herrian, aldiz, ez zen etorkizun garbirik ikusten. Beste batzuk armadan sartu ziren karrera militarra eginez. Beste batzuk, aldiz, taldeka antolatu eta lapurrerian espezializatu ziren. Badaude egon ongi dokumentaturik Tolosaldeko batzuen ekintzak Sopusertako elizan, apaiza hil eta lapurreta egin zutela. Gerra ostean lapurreria eta bestelako bortxazko ekintzak beti emendatzen dira nabarmen.

Ez dugu ezagutzen oraindik demografian gerrak izan zituen ondorioak. Berriz ere gizartea berregituratzen hasi zen baina aurrerantzean guztia izango zen desberdina. Garai honetan euskal arazoa deiturikoaren lehen formulazioak ageri ziren. 1841ean euskal arazoaren koska aduanen kokapena Ebron edo kostaldean finkatzea zen. 1869an, erlijio arazoa izango zen, hau da, ez zuten erlijio askatasuna onartzen eta bakarra eta benetakoaren defentsan zetzan euskal arazoaren muina. XX. mende hasieran autonomia politikoaren lorpenean zehazten zen eta XX. mende bukaeran, burujabetza politikoa ahalik eta arlo gehienetara zabaltzean datzala dirudi.

Baketze prosezua etengabeko zerbait da. Ez dago betiko soluziobiderik, independentzia bera edo lurraldetasuna bitartekoak baino ez dira guztia aldatzen dagoelako. Azpimarratzekoa da, 1839. urtearen ondoren, baldintza politiko berrietan jokatzeko marko juridikoa sortu zela, baina borondate sozialak bihurtzen du markoaren errealitatea. 1876ko uztailaren 21eko legearen ostean, legez, dena desgina gelditu arren, nahiak, Espainiako legeak autogobernuaren aldeko zerbait bihurtu zituzten buruzagiek eta 1900ean *Régimen político y administrativo de las provincias vasco-navarras* izenez argitaratu zuen Estechak liburua, Espainiako gobernuaren legediaren bilduma soilari zentzu berria emanez.

Azken gogoeta eztabaidarako

XX. mendeko estatutismoa fuerismo politikoaren arrakasta dugu, moldaketa dugu, estatutu politiko berezia

lortzeko bidea, eremu administratibo fiskaletik berebiziko jauzia. Baina beharbada fuerismoak bere hartan joko malgua egiteko aukera sortzen du berriz ere topagune berri bezala, denok kabitzeko abertzaletasun berria, kontsentsu zabaleko euskal abertzaletasuna, euskal kohesio sozial eta politiko sakonagoa lortzeko bidean. Burujabetzaren esparrua malgua den heinean gaurko European, foruak ere, lurraldetasuna bermatzeko eta euskal lurraldeetako biztanleen arteko komunitasuna irabazteko ibilbideetariko bat bihur daitezke. Euskal Herriko lurraldeetako Legebiltzar eta Batzar Nagusietako ordezkarien arteko harremanak sarrigo eta sakonago eragitea eta biztea etorkizun berria irabazteko interesgarriago deritzot, bestelako Batzar Nagusi politiko berria, udalen oinarrian inbentaturikoa baino. Azken hau, aspaldiko karlisten estrategia izan zen, II. Errepublikan, euskal abertzaletasunaren aurka joateko. ♣

Kronologia

1833

X-3. Bilbon matxinada Karlos erregearen alde. Gerra karlistaren hastapena.

X-7. Gasteizen, Verastegi karlismoaren alde altxatu zen.

XI-2. Zumalakarregi gerran sartzen da.

XI-25. Sarsfield Bilbon sartzen da. Badirudi karlismoa desagertuko dela.

1835

VI-10. Bilboko setioa (VI-10/VII-1).

VI-24. Zumalakarregiren heriotza.

1836

X-26. Bilboko bigarren setioa.

XII-24. Lutxanako guda eta Bilboko setioaren amaiera.

1838

IV-18. Muñagorriren garraisia: Bakea eta Foruak.

Baionan, hegoaldetik errefuxiatuak zeuden handiek Junta Foral edo Batzorde berezia sortzen dute, bakea eta foruak aldarrikatuz.

1839

II-17. Lizarrako buru karlistak fusilatutako Maroto general karlista nagusiaren aginduz.

VIII-29. Bergarako ituna.

X-25. Foruen onarpenerako legea Madrileko parlamentuan onartua.

XI-16. Dekretua, zeinaren bidez Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban Batzar Nagusiak indarrean ezarri ziren.

1841

I-5. Pase foral delakoa, euskal erakundeen ahaltasuna, Gobernuak kendu egiten du.

VIII-16. Nafarroa Erresuma izatetik probintzia izatera. Ohiko foruen moldaketa burutzeko dekretua Nafarroan.

X-5. Esparteroren aurkako altxamendua, foruen integritatea aldarrikatuz.

X-12. Muñagorri, Zumarristako burdinolan gorderik zegoela, J.M. Elorriok hartu eta hil egiten du.

X-29. Esparteroren dekretuaren bidez aduanak kostaldera eta Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako foruen moldaketa.

1842

IV-12. Esparterok dekretu bidez Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako Diputazio probintzial berrien ahaltasunak erabakitzen ditu.

1844

VII-4. Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban Batzar Nagusiak indarrean, ohiko foru sisteman aldaketak baina foruen moldaketa egiteke.

1847

Udalen egituratze berria indarrean jartzen da hego Euskal Herrian.

1848

Kataluniako Matiners izeneko gerraren giroan, Alzaa karlista Gipuzkoan altxamendu militar karlista berria antolatzen saiatu zen. Harrapatu zuten eta hil.

1849

III-6. Arabako Diputazioa udalen zeregin ekonomiko administratiboen begirale bihurtzeko dekretua.

1853

IX-12. Bizkaia eta Gipuzkoako Diputazioak udalen zereginen begirale bihurtzeko dekretua.

XII-2. Euskal Herriko Pirinioetan Frantziak eta Espainiak mugaren lerroa erabakitzen dute.

1855

V-1. Herrietako lur zilegien desamortizazioaren legeak euskal Diputazioen protestaldiak sortarazten ditu.

1857

Irailaren 9an agindutako hezkuntzako lege berriak euskal Diputazioen ohiko ahaltasunak murrizten zituen, Euskal Herriko egoera estatu mailako legediara makurtuz. Azaroaren 6an Gasteizen eginiko batzarrean, euskal lurraldeetan legea bertan behera uztea eskatu zen.

1862

IV-23. Gasteizen hiru probintzietako (Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba) elizbarruti berria.

1869

Uztailean, karlistak altxamendu militarra egiteko ahaleginetan Nafarroan.

1870

IV. Veveyen (Suitza) karlistak biltzen dira.

VII-1. Ortiz de Zaratek, eragin handiko buruzagi politikoak, artikulatu idatzi batean, Euskal Herria Espainiatik aldentzeko aukera aztertzen du.

VIII. Escodada izeneko konspirazioa eta karlisten porrota.

1872

IV-21. Karlos VII.a erregegai karlistak altxamendu militarren aldeko deialdia egiten du.

V-2. Orokietan, karlistek izugarrizko porrota. Borrokaldiak Gipuzkoan eta Bizkaian, baina guztietan karlisten hondamendia.

V-24. Amorebietako itunak amaiera. Ohiko foruen egoera onarturik eta Serranok guztientzat indultua.

1873

Berrito karlistak, gerrilari gisa, pixkanaka, Euskal Herriko lurraldeak hartzen, hiriak izan ezik.

XII-28. Bilboko setioaren hastapena.

1874

Borrokaldi gogorak Somorrostron. Karlisten porrota.

V-2. Bilboko setioaren amaiera.

Borrokaldiak Nafarroarantz zabaltzen dira, zehazki Lizarra alde-ra.

1876

II-27. Karlos VII.a erregegaiak Frantziara alde egiten du.

VII-21. Foruen desagertpeneko legea onartu zen Madrilgo gotteetan.

1. Zamacola J.A., *Historia de las naciones bascas de una y otra parte del Pirineo Septentrional y notas del mar Cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días; con la descripción, carácter, fueros, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados Bascos que hoy existen. Dividida en varias épocas.* Auch, 1818, 3 liburuki.
2. Zavala A., *Frantzesteko bertsoak.* Tolosa, 1991, II. liburukia, 30. orr.
3. Zabala J.M., *Fábulas en dialecto vizcaíno.* A. Zelaieta (argit.). Bilbo, 1984, 37-41 orr.
4. Public Record Office. F.O. 729 (Londres).
5. Ikus adibidez *Euskadiren berrehun urte. Doscientos años de historia, 1982an Eusko Jaurlaritzako Kultura sailak argitaratua.* Bestalde, *Zumalakarregi trajeria,* Bilbo, 1989, pastoralaren sarrera. Testuliburuetan lehen gerra karlistaren ikuspegien azterketa, Lopez Atxurra R., «Conocimiento historiográfico y curriculum escolar: La I guerra carlista en los libros de texto», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839.* Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 405-430 orr.
6. Jimenez de Aberasturi J.C., «La guerra de la Vendée y la guerra carlista», in *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País, XXI,* Donostia, 1975, 560-566 orr.
7. *Colección de proclamas... de la Diputación de Vizcaya a los habitantes del Señorío.* Bilbo, 1839. Muñagorri euskal abertzale bezala agertzen zen Ingalaterrako aldizkari batzuetan. Ikus Labayen A.M., *Eskribaua, pakegille ta fuerozale.* Muñagorri, *Escribano, pacificador y fuerista.* Donostia, 335-341 orr.
8. Ikus idatzi nuen Barroeta Aldamarren biografia. *Diccionario biográfico de los parlamentarios de Vasconia (1808-1876).* Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1993, 231. orr.
9. Labayen A.M., *Eskribaua, pakegille ta fuerozale.* Muñagorri, *Escribano, pacificador y fuerista.* Donostia, 75. orr.
10. Lehen egunetako ekintza zehatzak ezagutzeko, ikus Agirreazkuenaga J., «La vía armada como método de intervención política: Análisis del pronunciamiento carlista (1833)», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839.* Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 177-226 orr.
11. «Emen Tolosatic Donostia bitartean ez degu ecer, baña Tolosatik Burgosañocoa menditarrena dago (...) Dyuenez maquiñabategende bildu da menditarretara». Lekuona M., «Cartas andoaindarras (De la primera guerra carlista)», in *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País.* Donostia, 1962, 383. orr.
12. Ondoko pasartea, 1837 arteko bake ahaleginen proiektuen sorburu zehatz bezain ezezagunez idatzi zuen J.R. Urquijok. Beraz, gehiago sakondu nahi lukeenak irakur beza bere artikulua: «An-

tecedentes del abrazo de Vergara», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*. Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 226-267 orr.

13. Ikus *Documentos relativos al Convenio de Vergara presentados oficialmente al Parlamento inglés por mandato de S.B.M. en 1840*. Barzelona, 1876.
14. Vidal Abarca J., Verastegui F., Otazu A., *Fausto de Otazu a Iñigo Ortes de Velasco. Cartas 1834-1841*. Gasteiz, 1995, 1. liburukia, 158. orr.